

Николай Шаранков

## РАННОХРИСТИЯНСКИ НАДПИСИ ОТ ФИЛИПОПОЛ

В настоящия доклад се представят четири гръцки надгробни надписа от V–VI в. сл. Хр., намерени във Филипопол.

### 1. Надгробен надпис на деветмесечния Леонт

Първият надпис е открит в Пловдив, но точното му местонамиране е неизвестно. Паметникът представлява два свързващи се помежду си фрагмента от мраморна надгробна плоча (обр. 1), в. 35 см, ш. 60 см, д. 10 см. Долният десен ъгъл липсва, както и долната част на плочата. На мястото на свързване на двата фрагмента има отчупване на горната повърхност на плочата, поради което са изцяло или частично изгубени по 1-2 букви на ред. Буквите с височина 3-3,5 см са красиво оформени и дълбоко гравирани, с което повече напомнят добрите образци от предходната, антична епоха. Сред формите на буквите трябва да се отбележат епсилон; идеалните окръжност на тета, омикрон и фи; елегантната омега. На р. 3 и р. 5 като разделителни знаци са използвани точки. За отбелязване на съкращенията на р. 6 е използван знак с формата на латинската буква S, както е обичаен за паметниците от този период. В началото на текста е гравиран кръст. Голямата дебелина на надгробната плоча също като прецизната изработка е признак за вложеното старание и заможността на хората, поръчали надписа. Вниманието към паметника проличава и в изписването с думи на числата на р. 2-3 и р. 5.

Археологически Музей Пловдив, инв. № II-637.

+ € . ΘΑΚΑΤΑΚΙΤΑΙ  
ΠΕ ΔΙΟΝΜΗΝΩΝΕ Ν  
ΝΕ. ΟΝΟΜΑΤΙ·ΛΕΩ .  
ΕΤ . ΛΙΟΘΗΔΕ ΜΗ . . . .  
ΛΙΟΥΤΕ ΤΑΡΤΗ·Ι . . . . 5  
. . . . S ΦΛ S ΑΝΘ . . . . .



От името на консула в последния ред са запазени буквите **ΦΛ. ΑΝΘ**, които се допълват като **Φλ(αβίου) Ἀνθ[εμίου]**. Името Антемий е носено от четирима консули: Флавий Антемий (PLRE II, 93-95, s.v. Anthemius 1), консул през 405 г. сл. Хр. (Degrassi 1952, 87), Флавий Антемий Изидор Теофил, консул през 436 г. (Degrassi 1952, 90; за тази година е известен още един консул за Изтока, Флавий Сенатор), Прокопий Антемий (внук на Флавий Антемий и император от 467 до 472 г.; PLRE II, 96-98, s.v. Anthemius 3), консул през 455 г. (Degrassi 1952, 92, 285) и като император през 468 г. (за Запада, Degrassi 1952, 92, 285), и Прокопий Антемий, консул през 515 г. (Degrassi 1952, 97). Индиктионите за тези години (за дата 4 юли) са съответно: 405 г. – 3 инд., 436 г. – 4 инд., 455 г. – 8 инд., 468 г. – 6 инд., и 515 г. – 8 инд. От всички тези възможности, най-вече поради палеографските и текстовите особености на надписа и предаването на името като Флавий Антемий, съм склонен да предпочета консула от 405 г. сл. Хр.

Ако се възприеме тази идентификация, точната дата на смъртта на малкия Леонт ще бъде 4 юли 405 г., а като извадим от тази дата девет месеца, разбираме, че твърде краткият му живот е започнал през месец октомври 404 г.

Името Леонт („Лъв“) е твърде характерно за епохата и е добре засвидетелствано в Тракия, включително в надпис от Филипопол (SIBulg 217). А скъпият и грижливо изработен паметник ни позволява да предположим, че Леонт е бил дете на доста заможното филипополско семейство.

## **2. Надгробен надпис на Бона, починала на 22 август**

Вторият надпис е открит в Пловдив при строежа на жилищен блок № 2 на ул. „Капитан Райчо“, на дълбочина 1 метър (сведенията за този и следващия надпис дължа на М. Боспачиева). Паметникът представлява мраморна надгробна плоча, счупена в долния десен ъгъл (обр. 2), в. 95 см, ш. 53 см, д. 10 см. Височината на буквите е 3,5 см, началната бета в името **ΒΟΝΑ** на р. 2 е с по-голяма височина (4 см). Формите на буквите са характерни за периода V–VI в. Над съкращението **ΜΖ** на р. 4 и над използваните като числа букви **ΚΒ** на р. 5 са поставени хоризонтални линии. В началото и края на текста са гравирани кръстове.

Археологически музей Пловдив, инв. № II-351.

+ΕΝΘΑΔΕΚΑΤΑ  
 ΚΙΤΕΒΟΝΑΗΤΗΣ  
 ΜΑΚΑΡΙΑΣΜΝΗ  
 ΜΗΣΤΕΛΕΥΤΑΜΗ  
 ΑΓΟΥΣΤΟΥ ΚΒ 5

Ἐνθάδε κατά-  
 κίτε Βόνα ἢ τῆς  
 μακαρίας μνή-  
 μης, τελευτᾷ μη(νός)  
 Ἄγούστου κβ'. 5

„ + Тук е погребана Бона, блаженопамятната. Почина на 22 август.“

В текста има три правописни особености, характерни за повечето надписи от тази епоха, в която образованието вече не е било на висотата на античността, а и говоримият език се е отдалечил твърде много от нормите на писания текст. Формата *κατάκίτε* (р. 1-2) е изписана фонетично с *ι* и *ε* вместо с *ει* и *αι* (*κατάκειται*), тъй като тези два дифтонга са се монофтонгизирали и получили произношение съответно [i] и [e]. Това изписване се среща в голям брой раннохристиянски надписи от българските земи, напр. в Одесос (SIBulg 87; 98; 100; 102; 103; 106; 109; 110; 112; 113; 116; 117; 118; 120; 127; Бешевлиев 1969; Бешевлиев 1973, 301), Берое (Николов/Калчев 1992, 34–35), Филипопол (SIBulg 212), Диоклецианопол (SIBulg 226; 227), Сердика (SIBulg 20), Никополис ад Нестум (SIBulg 234). При формата *Ἄγούστου* на р. 5 наблюдаваме изпадане на втория елемент на дифтонга *ΑΥ*, който през този период вече се е произнасял [av], като е възможно да имаме и влияние на народния латински (Mihailov 1943, 41-43). Явлението е добре засвидетелствано в надписите от нашите земи още от средата на III в. (IGBulg III, 2, 1700 и 1710, ок. 247 г. сл. Хр.), както и в паметниците от християнската епоха (SIBulg 93; 112; 231; Beševliev 1990, 21, № 5). Трябва все пак да отбележим и старанието на каменоделеца, проявено в стремежа му да пренася думите на срички.

Името на покойната Бона е латинско, от прилагателно име *bona* „добра“, и отразява масовото навлизане на латински имена сред представителите на всички съсловия в гръцкия свят. У нас то се среща за пръв път, но в надпис от Одесос (SIBulg 109) е засвидетелстван мъжкия му вариант – *Βῶνος ἀναγνώστις*, като името е неправилно изписано с омега, поради

настъпилата загуба на квантитета на гласните (видно и в ἀναγνώστις вместо ἀναγνώστης „четец“).

Следващите два надписа са надгробия на лица, заемали командни постове във войската.

### 3. Надпис на бившия примикерий Нумериан

Надписът е открит през 1982 г. при изкопаване на канал на ул. „Стефан Кираджиев“ № 15. Паметникът представлява мраморна надгробна плоча, счупена на две по диагонал (обр. 3), в. 45 см, ш. 43 см, д. 3,5 см. Част от долния десен ъгъл липсва. В долната част на стелата е оформен зъб, служил за прикрепването ѝ към някаква подставка. Височината на буквите е между 2,5 и 3,5 см. На няколко места (р. 1, 4, 6) са използвани букви с по-малък размер, изписани над реда, като в р. 4 и р. 6 причината за това са съкратени думи, а в р. 1 навярно имаме допълване на две букви, които каменоделецът е пропуснал при пренасянето на словоформата κατάκίτε на нов ред. Формите на буквите са характерни за периода V–VI в. Над използваната като число буква делта на р. 7 е гравирани хоризонтална линия. За отбелязване на съкращения на р. 3, 5, 6 и 7 в надписа е използван знак с формата на латинската буква S, кактото е обичаен за паметниците от този период. В началото и в края на текста са гравирани кръстовете.

Археологически Музей Пловдив, инв. № II-745.

+ΕΝΘΑΔΕΚΑΤΑ<sup>KI</sup>  
ΤΕΝΟΥΜΕΡΙΑΝΟΣ  
ΟΕΝΜΑΚΑΡ<sup>S</sup>ΤΗΜΝΗ  
ΜΗΣΓΕΝΑΜ<sup>E</sup>ΑΠΟΠΡΙ  
ΜΙΚΙΡ<sup>S</sup>ΝΟΥΜΕ<sup>S</sup>ΚΥΝΤΟΝΤΕ 5  
ΛΕΥΤΑΜ<sup>H</sup>ΟΚΤΟΒΡ<sup>S</sup>  
ΙΝΔ<sup>S</sup>Δ+

Лигатури: р. 3: ΗΜΝΗ; р. 4: ΜΗΣ; р. 5: ΟΥ, ΜΕ.

Ἐνθάδε κατάκί-  
τε Νουμεριανὸς  
ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ μνή-

μη < ς > γενάμε(νος) ἀπὸ πρι-  
μικρι(ίων) νουμέ(ρου) Κύντων, τε- 5  
λευτᾶ μη(νὸς) Ὀκτωβρ(ίου),  
ἰνδ(ικτιῶνος) δ’.

„ + Тук е погребан Нумериан, блаженопамятният, който беше от примикериите на Пети нумерус. Почина през месец октомври, четвърти индиктион. + “

Текстът се отличава с многобройни правописни и граматични неточности. И тук наблюдаваме същото като в предишния надпис изписване на формата *κατάκιτε* с *ι* и *ε* вместо с *ει* и *αι*, дължащо се на монофтонгизацията на дифтонгите. Граматична особеност представлява смесването на дателния и родителния падеж в израза *ἐν μακαρίᾳ τῇ μνήμης* вместо *ἐν μακαρίᾳ τῇ μνήμῃ*, което е резултат от постепенното изчезване на дателния падеж в говоримия език и замяната му с родителен падеж или предложни конструкции (срв. *κατὶ θεῶ τοῦ λαμβάνοντος*, SIBulg 114, Одесос). Формата на причастието *γενάμενος* (вместо *γενόμενος*), възникнала в резултат на стремежа за изравняване на тематичния аорист със сигматичния аорист и аориста на *verba liquida* (Бешевлиев 1943, 194), също е характерна за надписите от тази епоха (Mihailov 1943, 159, 177; срв. SIBulg 87; 95; 102; 106; 110; 223; 227; 231; Beševliev 1990, 19, № 2; Buyukliev/Sharankov 2003). Формата *πριμικρι(ίων)* е изписана фонетично с йота, вместо *πριμικηρίων* с *ετα* (срв. *πριμικριί[ου]*, SIBulg 241), което също е обичайно за християнските надписи (Mihailov 1943, 25–26, срв. *τίς μακαρίας μνίμις*, SIBulg 98, 99). Загубата на квантитета на гласните проличава във формите *Κύντων* (gen. pl.) вм. *Κύντων* и *Ὀκτωβρ(ίου)* вместо *Ὀκτωβρ(ίου)*.

И в този случай покойникът носи латинско име – Нумериан. Това име, образувано от *Numerius* и суфикса *-anus*, отразява и една важна особеност на римската ономастика от късната епоха, а именно безразборното „разнообразяване“ на имената чрез суфикси, чието първоначално значение е било друго (в случая е използван суфиксът *-anus*, най-напред употребяван само при имена на хора, осиновени в друг род).

Покойният Нумериан е изпълнявал длъжността примикерий (*primicerius*). Това латинско понятие, образувано от *primus* „първи“ и *cera* „восък“ и обяснявано като „този, който е вписан пръв във восъчната таблица“, през тази епоха се е използвало за обозначаване на всякакъв вид ръководни

постове, не само военни, но и граждански (Геров 1947, 29-30). В случая Нумериан е бил командващ на *numerus*, т.е. военна част (срв. примикерия на неизвестен нумерус в *SlBulg* 92, Одесос: πρῶ[ικτ]ρίου νοῦ[μέρου ...]). Думата *numerus* също има широко разпространение през този период и постепенно замества по-старите термини за означаване на различните военни подразделения. Нумерус не бележи точно определена по численост или вид военна част, а е общо название за група войници, които служат заедно на определено място. Първоначално това е термин за списък с войниците от дадена част, който през императорската епоха започва да се употребява най-напред за кохорта или центурия от легионери, а по-късно за всякакви групи, включително за помощни войски и дори за конни подразделения (Rowell 1937; Геров 1947, 25, 94–95). Разпространението на това понятие се улеснява и от разпадането на старата римска система, в която всяка военна единица е със строго определена численост и състав.

Името на военната част **Κύντων** (в родителен падеж, множествено число) в случая представлява транслитерация на латинското редно числително *Quinti*, т.е. на латински името би звучало „*numerus Quintorum*“. Предаването на латинското *qui-* като **κυ-** е характерно за гръцките надписи (Mihailov 1943, 23-24), срв. изписвания като **Κυρείνα** = *Quirina* (*IGBulg* III, 1, 1411; III, 2, 1576; 1606; 1714; V, 5562), **Κύντιος** = *Quintius* (Sayar 1998, 248, № 68), **Κυντιανῶ** = *Quintiano* (Sayar 1998, 327, № 170).

Досега такава военна част не е известна в околностите на Филипол, а и в целия диоцез Тракия. Тези *Quinti* би трябвало да са получили името си или като подразделение на един от Петите легиони, или да са представлявали пета кохорта (*cohors quinta*) или ала (*ala quinta*) на някой легион. Тук трябва да вметна, че по-правилното наименование на такива войници е *quintani* (съответно военната част би трябвало да е *numerus quintanorum* или *numerus quintus*), а не *quinti* (срв. *ν[ου]μέρου τῶν καθοσιωμένων Σεκουνδανῶν*, *RISM* 27), тъй като те не са „пети“ войници, а войници „от пета военна част“, макар че и наименованията от типа *primi*, *secundi*, *quinti* и т.н. са добре засвидетелствани. Като паралел на подобно назоваване на военна единица ще посоча надгробен надпис от Перинт със сходна датировка (Sayar 1998, 378, № 236), в който се споменава войник от „трети нумерус“: **στρατιότο νομέρο Τρετίον** (= **στρατιώτου νομέρου Τερτίων**).

През тази епоха са известни няколко подразделения, наречени *milites quinti*, но нито едно от тях не е разквартирувано в близост до Филипол и изобщо в Тракия. От петите легиони бихме могли да мислим за

подразделения на legio Quinta Macedonica, Пети Македонски легион (*Not. dign.*, Ор. XLII), или на legio Quinta Iovia, Пети Юпитеров легион, пребиваващ в Бонония (*Not. dign.*, Осс. XXXII).

Можем да предположим, че Нумериан е изпълнявал длъжността на примикерий на нумерус далеч от Филипопол, след което се е завърнал (или преселил) в този град. Друга възможност е в случая да имаме неизвестна от други източници военна единица, разквартирувана в областта на Филипопол, или пък известна единица, която обаче познаваме с друго местоположение и която в дадения момент е била преместена, с конкретна временна задача или за по-дълъг период, в Тракия.

#### 4. Надпис на бивш трибун

Последният надпис също е открит при изкопаване на канал през 1975 г. на ул. „Петко Каравелов“. Паметникът представлява част от мраморна колона (обр. 4) с височина 55 см и запазена ширина 33 см. Колоната е била разцепена по височина и запазената част е от дясната ѝ половина, като началните букви на редовете са изгубени. Отчупени са и долната и горната ѝ част. Височината на буквите е между 3 и 3,5 см. Във формите на буквите личи маниеризъм (срв. изписването на бета, ню и ро) и влиянието на ръкописното писмо от епохата. Пред и след използваната като число буква дзета на р. 7 има празно място.

Археологически Музей Пловдив, инв. № II-387.

.....Α	
.....ΙΟΥ	
.....Α . ΔΡΙΑΣ	
.....ΣΠΙΣΤΟΣ	
.... ΠΟΤΡΙΒΟΥ(Ν?)	5
.... ΥΤΑΔΕΜΝΙ	
... ΤΙΟΥ Ζ ΙΝΔ	
... ΥΠΑΤΙΑΣ	
.... ΟΥΣΤΙΝΙ	
-----	10

Лигатура: р. 6: ΜΗ. В края на р. 5 има знак за съкращение, наподобяващ латинско S. Не е ясно дали знакът в края на р. 7 след ΙΝΔ е също знак за съкращение или е знак за числото 6.





14 инд., 528 г. – 6 инд., 533 г. – 11 инд., и 534 г. – 12 инд. Ако приемем, че последният знак на р. 7 обозначава числото 6, а не е белег за съкращение, нашият паметник ще трябва да се постави по време на второто консулство на Юстиниан през 528 г. Но дори ако приемем, че това е знак за съкращение и числото на индиктиона е било изписано в началото на р. 8, пак е по-вероятно това число да се е състояло от една буква, т. е. да е било 6 (C'), а не от две, т.е. да е било 11 (IA'), 12 (IB') или 14 (IG'). Към подобно заключение ни води броят на загубените букви в началото на реда, който едва ли е надвишавал 4, както показва сравнението с редовете, в които допълненията са безспорни. За да приемем някой от двуцифрените индиктиони, трябва да допуснем или че редовете не са били изравнени от ляво (което е малко вероятно), или че думата ὑπατίας е била употребена без предлога ἐπί. Ако се спрем на второто консулство на Юстиниан, ще получим като точна дата на кончината на трибуна 7 март 528 г.

В края на текста след името на Юстиниан бихме могли да предположим някакъв епитет, например τοῦ λαμπροτάτου, ако надписът датира от първото му консулство през 521 г., или допълнение, посочващо го като император, ако паметникът е от консулствата по време на управлението му (528, 533 и 534 г.), например τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως или τοῦ δεσπότης ἡμῶν.

## СЪКРАЩЕНИЯ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

**Бешевлиев 1943:** В. Бешевлиев. Историческа граматика на гръцкия език. Т. II. София, 1943.

**Бешевлиев 1969:** В. Бешевлиев. Един нов старохристиянски надпис от Варна. – Известия на народния музей – Варна, V (XX), 1973, 232–233.

**Бешевлиев 1973:** В. Бешевлиев. Два надгробни старохристиянски надписа от Варна. – Известия на народния музей – Варна, IX (XXIV), 1973, 301–303.

**Буюклиев/Калчев 1999:** Хр. Буюклиев, Кр. Калчев. Раннохристиянска гробница със стенописи и надпис от Стара Загора. – В: Thracia Antiqua 10 (Studia in memoriam G. Mihailov). София, 1999, 335–343.

**Геров 1947:** Б. Геров. Латинско-гръцки лексикални взаимоотношения в надписите от балканските земи. – Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет. Т. XLII, 1945/46, 1–88, и т. XLIII, 1946/47, 89–129.

**Николов/Калчев 1992:** Д. Николов, Кр. Калчев. Раннохристиянски комплекс в Августа Траяна – Берое. – Известия на музеите от Югоизточна България, XV (1992), 29–44.

**Beševliev 1990:** V. Beševliev. *Miszellen*. In: *Studia in honorem Borisi Gerov*. Sofia, 1990, 17–29.

**Buyukliev/Sharankov 2003:** Chr. Buyukliev, N. Sharankov. The Carasura Early Byzantine Inscription Once Again. – In: *Thracia XV*. Sofia, 2003, 335–344.

**Degrassi 1952:** A. Degrassi. *I fasti consolari dell'Impero Romano dal 50 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*. Roma, 1952.

**IGBulg:** *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, ed. G. Mihailov, *Serdicae 1956–1997*.

**Mihailov 1943:** G. Mihailov. *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*. Sofia, 1943.

**Moulton 1929:** J. H. Moulton, W. F. Howard. *A Grammar of New Testament Greek*, vol. II. Edinburgh, 1929.

**PLRE II:** J. R. Martindale. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. II (A.D. 395–527). Cambridge, 1980.

**PLRE III:** J. R. Martindale. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. III A – III B (A.D. 527–641). Cambridge, 1992.

**RICM:** D. Feissel. *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du III<sup>e</sup> au VI<sup>e</sup> siècle*. Paris, 1983.

**Rowell 1937:** H. T. Rowell. *Numerus*. – In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 17, Hbbd. 34. Stuttgart, 1937, 1327–1341.

**Sayar 1998:** M. H. Sayar. *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereplisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, Griechische und Lateinische Inschriften*. Wien, 1998.

**SIBulg:** V. Beshevliev. *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*. Berlin, 1964.

**Threatte 1980:** L. Threatte. *The Grammar of Attic Inscriptions*, vol. I. Phonology. Berlin – New York, 1980.